

Molnár Attila Károly

A vallás és a tudomány embere

Az elmúlt három évszázad egyik folyamatos vitája az erkölcsi elveink, fogalmaink, a kellés eredetére vonatkozik. Emberi alkotások? A tapasztalatból, az emberi természetből vagy a társas életből, esetleg transzcendentális forrásból erednek, ahogyan a vallások tanítják? Létezik-e lélek, szellem és lelkiismeret, vagy mindezek csak tévhitek? Az antik görög, római és a zsidó emberképek szerint az ember megkülönböztető sajátossága és egyediségének forrása ez a nem anyagi rész, amely a nem anyagi világhoz kapcsolja. Ez a nem anyagi valóság pedig beléphet és alakíthatja, megváltoztathatja a fizikai valóságot. A lélek (psyché, anima, nefes), szellem (pneuma, spiritus, rúah) és lelkiismeret (syneidesis, conscientia) valóságának tagadása a nem anyagi valóság tagadása is.

A XVIII. századtól különböző módokon nyilvánult meg az a szándék, hogy az embert a keresztény erkölcsi és lélektani hagyománytól függetlenül magyarázzák meg. A felvilágosodás programja volt, hogy a természettudományokat utánozva haladást lehet elérni az emberi ügyekben is, csak a tudományos tudás megbízható és a tudomány képes mindent megmagyarázni vagy problémát megoldani, előbb vagy utóbb. Mañana. Az erre épülő XIX-XX. századi tudásipar nem bölcsességre törekedett, hanem elméletre és technikára, a társadalmi problémák megoldása a jó élet, cselekvés kérdése helyett. A marxizmus, pozitívizmus, evolucionizmus, behaviorizmus és a XIX-XX. század számtalan tudományosnak mondott irányzata igyekezett a lelkiismeret és a szabad akarat fogalmát felszámolni. Az emberi cselekvés Minél inkább ezeket cáfoló módon magyarázzák az emberi cselekvést, annál tudományosabbnak tekintették azt.

Az egyik ilyen válasz a társadalomtudományok széles körére jellemző realistának nevezett emberkép, mely szerint az embert a gazdasági vagy hatalmi érdekei mozgatják, azaz, az ember meghatározottsága kettős: „természeti” (azaz, az önérdek vezeti) és környezeti. Ez lett a közgazdaságtan és a politikatudomány dominán feltevése, amely hallgatólagosan amoralizálja a cselekvéseket. Így ma a „tudományos” emberképnek leginkább ez számít. A természet- és társadalomtudományos naturalizmust és irányzataikat az különbözteti meg, hogy melyik mit tekint környezetnek, azaz „természetnek”. Marx és a felőle induló tudásszociológia szerint a környezet az osztály, azaz a termelőeszközökhöz való viszony. Mivel ez határozza meg a gondolkodást, így az er-

kölcsi problémák értelmetlenek. Ha a társadalom alakítja a tudatot, hogyan lehet az kritikus vele szemben? Ha az biográfia terméke a lelkiismeret, akkor hogyan lehet lelkiismeretfordulás?

A természettudomány naturalista magyarázata az embert vagy gépnek vagy bio-kémia folyamatok összegének tekinti. Ez a szemlélet deperszonalizálja az embert: „minden, ami vagyunk, a betegségünk és az egészségünk, a szegénységünk és a gazdagságunk, és a társadalom szerkezete, amiben élünk végső soron a DNS-ünkbe van belekódolva. Richard Dawkins metaforája szerint, a DNS-ünk alkotta robotok vagyunk”. (LEWONTIN 1995, GRATH és GRATH 2007) Az emberi tevékenységeket, mint a gondolkodás, beszéd, erkölcs, hit, mind a külső vagy belső „természet környezeti” ingerekre adott válasznak tekintik. A társadalomtudományos és a természettudományos emberképek közti különbség azon alapult, hogy mást tekintenek magarázó oknak, valóságnak. Azonban közös bennük, hogy elvetik a tudat és lélek nem-anyagi valóságát és jelentőségét.

A modernnek terjesztették el azt a gondolatot, hogy a környezet alkotja meg az ember nézeteit. A vita köztük csak az, hogy ez biológiai jellegű-e, mert akkor reménytelen a befolyásolása, vagy inkább a társas környezet a meghatározó, és akkor lehetséges az emberi cselekvések manipulálása a környezet alakítása révén – természetesen jobbító szándékkal.

A tudományt eluráló naturalizmus azt állítja, hogy a nem anyagi valóságra vonatkozó nézetekek, fogalmak hamis tudat, tévedés vagy megtévesztés. Ez a fajta naturalizmus Holbachtól, LaMettrietől, Helvétiusától, az ateizmust és materializmust összekapcsolni igyekvő francia materializmustól ered. LaMettrie szerint az ember gép és a világegyetem csak anyagból áll. Példákat sorol, amikor az étel, kávé, ópium megváltoztatja a tudatot, például boldoggá tesz. De ez bizonyítja-e, hogy nincs tudat, az csak anyagi hatások összessége? Holbach leírta természetben szintén csak anyag és mozgás létezik, okok és hatások sorozata, így az emberi normák okok-hatások sorából ered, amik a természetes impulzusokból erednek. „A fizikai és erkölcsi lény közti megkülönböztetés nyilvánvalóan visszaélés a szavakkal. Az ember csakis fizikai, az erkölcsi ember semmi egyéb, mint ez a fizikai lény bizonyos szempontból”. „Az univerzum, ami minden létező dolog összessége, csak anyag és mozgás: az egész nem kínál semmi más az elmélkedés számára, mint az okok és okozatok hatalmas és zavartalan sorozatát”. (D'HOLBACH 2007:17) Ezért a vallás, erkölcs, politika és törvényhozás kérdései a természettudomány körébe tartoznak. „A morális ember fizikai okok miatt cselekszik, amik teljes megismerését csak az előítéleteink akadályozzák”. (Uo) Ahhoz, hogy javítani tudják az embert, ismerni kellett a működését. Az ember gondjai okának pusztán a Természet még nem értését tekintették.

A szabadgondolkodók állítása az volt, hogy nincs emberi szabadság, hanem minden emberi az anyagi (van, akinél az bio-kémiai folyamatokat, másoknál a gazdaságot, enyhébb formában a fájdalom-élvezet kalkulációt jelent) okokkal meghatározott.

Mivel az ember „eszmei, cselekedetei, akarata a Természet által belé ültetett hajlamok és a körülményei szükségszerű következményei”, ezért „mindazokat a lépéseit amikkel a létét kívánja szabályozni csakis az okok és okozatok hosszú láncolatának szabad tekinteni, ami semmi egyéb, mint a természet első impulzusának kifejlődése”. (Uo) Az ember csak akkor javítható, ha nem szabad, hanem a természet törvényei alapján alakítható. Mint egy székkláb.

A lélek, szabad akarat, erkölcsi döntés kiismerhetetlen volta zavarja a modern szcientista szemléletet – hiszen okságilag nem magyarázható, így ellenőrzésére sincs remény – és igyekeznek vagy annak manipulációs technikáit kidolgozni, vagy létét megkérdőjelező magyarázatot adni.

A szabadgondolkodók nem szabadságra, hanem az egyháztól és a kapcsolódó fogalmaktól – mint szabad akarat, lelkiismeret és hasonlók – mentes világra törekedtek. A szabadgondolkodó nem szabadságpárti, jelentése inkább antiklerikális. A materializmust és empirizmust összekapcsoló Helvetius szerint „a szabadság szónak semmi értelme sincs, ha az akaratra értjük” (HELVÉTIUS 2004: 31), az ember ki van szolgáltatva a fájdalomnak és élvezetnek. Helvetius szerint az erkölcsöt, *mint más tudományokat*, kísérletekre kell alapozni. Ha a benyomásokat meg lehet magyarázni materialista módon, akkor lehetséges a materialista pszichológia magyarázat. Ez esetben az ítéletalkotás egyenlő az érzékeléssel, azaz az ítéletalkotás passzív és a „környezet” alakítása révén az befolyásolható vagy ellenőrizhető.

A naturalista magyarázatok számára a gond a tudat, a lélek, az értékek, a hit, jóság és a lelkiismeret furdalás. Ezek a *terrible simplificateur* irányzatok a bizonytalant igyekeztek a kalkulálhatóra és manipulálhatóra redukálni. Az ember szabályozásának új módját remélték, amiből *liberum arbitrium*-ot – döntést, ami nem magyarázható, vezethető le a körülményekből – és kényszert kikapcsolja a manipuláció. Ha minden törvény ismert lenne, akkor nem fordulhatna elő meglepetés, nem lenne hely a szabadság számára, semmi sem történhetne másképp. A *terrible simplificateurs* lett a gnosztikus elit: a modellek szerelmesei, akik a legegyszerűbb „nyersanyagból” szeretnék a világot megérteni és újraalkotni. Ezért mechanikus gondolkodásuk: a világ átlátható, egyértelmű kapcsolatokból áll, mint a behavioristák mechanikus inger-reakció modelle. A tudat és a cselekvés a körülmények vagy az agy kémiaiájának zsarnoksága alatt létezik? A viselkedéstudomány azt sugallta, hogy meg tudja oldani a társadalom és az emberi élet problémáit, de ennek feltétele, hogy feladjuk az egyéni szabadság, felelősség és méltóság illúzióját. „A hagyományos nézet szerint a személy szabad. Autonóm abban az értelemben, hogy a viselkedésének nincsen oka. Ezért felelőssé tehető azért, amit tesz és jogosan büntetik meg ha törvényt sért. Ezt a nézetet és a hozzá kapcsolódó gyakorlatokat felül kell vizsgálni, amint a tudományos elemzés feltárja a viselkedés és környezet közti nem sejtett ellenőrző viszonyokat”. (SKINNER 1972: 17) Skinner

szerint nincs szabadság, csak viselkedésellenőrző mechanizmusok. A szabad akarat, tudat csak a képzet szüleményei. „Amit fel kell számolnunk, az az autonóm ember – a belső ember, a homunculus, a megszálló démon, a szabadság és méltóság irodalma által védett ember. A felszámolása régóta esedékes... A tudomány nem elemberteleníti az embert, hanem megfosztja homunculus voltától”. (SKINNER 1972: 190) Az ember autonómiája tévhit, miként a „belső ember” léte és az istenhit is az. Az emberi viselkedést ugyanis a következményei alakítják, és a belső folyamatok, célok, érzések szerepe csak mese. Ez azzal is jár, hogy a rosszul viselkedőket nem erkölcsileg kell jónak vagy rossznak tekinteni. Aki így viselkedik a rossz társadalmi környezet (otthon, iskola, munkahely) miatt teszi ezt, ugyanis a viselkedést a jutalom vagy büntetés irányítja és ellenőrzi. A skinneri program célja a megszabadulás a normativitástól. Azonban, ha a szabad akarat csak illúzió, akkor miért jelent problémát? Az illúzióknak lehet (káros) hatása a valóságra? A nem-valóság alakíthatja a valóságot? A *Walden Two és Beyond Freedom and Dignity* című írásai szerint értelmetlen a szabadság, az ember megfelelő ellenőrzésére kell törekedni a tudomány révén: a jóakarátú emberek ellenőrzik majd a többieket. A társadalommérnökség alapgondolata az, hogy a környezet alakításával az ember alakítható, minden fontos kérdés technikai, ezért a megfelelő tudással és eszközökkel megoldható. Skinner biztos volt benne, hogy az emberi cselekvés ellenőrizhető és megjósolható, mint a kémiai folyamatok. Ehhez kell a viselkedés technológia.

„Egész életemben egy elvem volt – egy igaz fixa ideám... Az ellenőrzés. Az emberi viselkedés ellenőrzése. A kora kísérletező koromban dühödtem és önző uralomvágy volt. Emlékszem micsoda düh fogott el, ha a várakozásom kudarcba fulladt. Üvöltölni tudtam volna a kísérleti alanyaimmal”. (SKINNER 2005: 271)

Skinner, viselkedéstudománya azon alapult, hogy képes az emberi élet és társadalom gondjait megoldani, de a szcientizmussal társuló determinizmus szerint nincs szabad akarat, következésképp bűn és tévedés sincs, így megváltás és egyház sem kell. Az ember megszabadul az esendősége és esetlegessége terheitől. Ez egybeesik az új ember előállítási tervével.

„Végső soron, az emberek azt tesznek, amit tehetnek... A képességeik hatékony ellenőrzése nem előírásokkal történik, hanem a körülményeik szabályozásával... A fent említett attitűd változás egyre növekvő hit abban, hogy az értelem megfelelő tevékenysége a sokféle jelen létező jó és az elérésükre szolgáló sokféle közvetlenül adott eszköz megkülönböztetése; és nem egy távoli célra törekvés. A biológia fejlődése hozzászoktatott minket ahhoz a gondolathoz, miszerint az értelem nem egy, az ember vágyai és erőfeszítései feletti és statikusan uralkodó külső képesség, hanem az adottságok és feltételek egyes helyzetekhez alkalmazásának módszere”. (DEWEY 1977: 44)

A lélek és szellem nem naturalista, hanem transzcendenciára utaló fogalmak, a nem

fizikai valóság létezésére és hatóerejére utalnak, amit a modern természettudomány egy része cáfolni vágyik. (Természetesen, a naturalista természettudósok érvelése a társadalomtudományok, szintén nem fizikai valóságát is tévhitnek, illúzióknak feltételezi.) A korábban a léleknek és szellemnek tulajdonított jelenségeket biológiai és biokémiai (esetleg kulturális) magyarázatokkal váltánák fel. A naturalista magyarázatok célja a természetfeletti vagy nem-fizikai tényezők nélkül megmagyarázni a világ jelenségeit, az élet keletkezésétől az emberi cselekvésig. A naturalizmus fő tétele az, hogy bármiféle rendezettség és értelem található is az emberi világban az a természetből ered: az értelemnélküli anyag rendet, értelmet és erkölcsöt hozott létre. Az evolúciós nyomás és szelekció a létért való küzdelmen alapul, és biológiai (génekbe épül) vagy talán kulturális (mémekbe). Vagy nem a létezésért vívott harc, hanem ahogy Darwin írta követve a görög hagyományt, a megbecsülés keresése és a szégyen elkerülése iránti vágy hajtja az embereket és alakítja az emberi viselkedést.

Az egyik fő célpontja ennek az érvelésnek az ember vallásos erkölcspszichológiája és a transzcendens volta volt. Isten helyét az Evolúció venné át. Ma az evolúció a legerősebb értelmiségi mese (WELLS 2000; GOULD 1999 és 2002) leginkább csak tudományfilozófusok és természettudósok merik vitatni. Nem pusztán az élet, az ember, de az értelem is véletlen terméke – az értelmet az értelmetlenség hozta létre és a világ értelmetlen.¹ A véletlen eredményezné az összetettséget és a szelekcióból származó alkalmazkodási kényszer a létező emberi jelenségeket? A véletlen és szelekció olyannyira domináns képzetek lettek, hogy a kantianus Rawls is a morál természetes szelekciójáról beszél. (RAWLS 1971: 503-4) A darwini környezethez alkalmazkodás ma az egyetlen lehetséges magyarázat. Az alkalmazkodás a vak variációk és a környezeti kapcsolat hatására történik, nincs csoda, nincs ugrás, csak logikus lépések egy algoritmusban, a szelekcióban. Sem poézis, sem karizma, sem Szentlélek.

Darwin szerint a társas érzések – a patriotizmus, hűség, engedelmesség, bátorság és a szimpátia – egymás segítéségre, a közjó iránti áldozathozatalra ösztönöznek. „Végül is az erkölcsi érzékünk vagy lelkiismeretünk egy felettebb összetett érzés, amely a társas ösztönből ered, és nagyjából az embertársaink helyeslése vezet, az értelem és önérdek, és az utóbbi időben mély vallásos érzés uralja”. (DARWIN 2007: 115) Az ilyen törzs volt képes a szomszédait legyőzni, így működött a természetes kiválasztódás. Ma azonban ezek az érzések nincsenek vagy gyengék, azt miként magyarázza a szelekció? Darwin szerint az embertársaink helyeslésének vágya vezet a morálhoz, a fejlődés a szimpátia habitusának - mások helyeslése iránti igénynek – az erősödése. A „társas erények fejlődését az embertársaink dicsérete és helytelenítése tette lehetővé.” (DARWIN 2007:

¹ A véletlen magyarázó elemként történő használata nem gyengíti a magyarázatot, a „tudja a fene” tömör kifejezése, amit premodérnek nem szégyelltek még Fortuna kerekével ábrázolni. Hume nyomán Darwin elutasította a véletlen fogalmát: „Mind ez ideig néha úgy beszéltem, mintha a változások... a véletlennek volnának köszönhetőek. Ez utóbbi teljesen téves kifejezés, és csak arra szolgál, hogy beismerjük a tudatlanságunkat az egyes konkrét változások okaival kapcsolatban.” (DARWIN 2001:117)

114) A „körülmenyek” nyomása ez esetben a többi ember helyeslését és helytelenítését jelenti, amire a „szimpátia ösztöne” miatt figyel az ember, s ami miatt mi is dicsérünk vagy helytelenítünk másokat. Már az „ősemberre is hatással volt az igen távoli időben a társai dicsérete és helytelenítése.” (DARWIN 2007: 115) Ez esetben nem érthető, miért fogalmazta meg a hobbesi véleményt: „Bármilyen kormányzat jobb, mint a semmilyen”. (DARWIN 2007: 118) Miért van – és szerinte kell – állam, ha az ember biológiailag szabályozott az együttélésre, mint az állatok, hiszen nekik nem kell sem állam, sem bíróság? Az embernek mégis miért kell? Talán az ember mégsem érthető meg az állatvilág analógiája alapján?

Ma még nem lehet tisztán látni, hogy az evolúciós pszichológia felváltja-e a társadalomtudományokat, és lesz-e a szcientizmus mai uralkodó nyelve, de ugyanazt sugallja, mint a korábban sikeres társadalomtudományi gondolkodás: naturalista módon megfejtette a lélek, szellem és tudat titkait. (DAWKINS 1986 és 2011; SMITH 1982; TRIVERS 1981; WILLIAMS 1966; PINKER 1997; DENNETT 1998; ROSE-ROSE 2000; GOULD, 1997; SYMONS 1992; WRIGHT 1994; COYNE, 2000) Alapvetően mindegyik tudományosnak tekintett irányzat abból indul ki, hogy az ember egy értelem nélküli világ terméke.² Az evolúciós pszichológia lényegében a spontán rend hipotézis egyik változata, mint politikában a demokrácia. A naturalizmus amorális elmélet a morálról. Mindenről a természet tehet.

Az evolúciós pszichológia, az elődökhöz hasonlóan nem pusztán azt sugallja, hogy a lélek, tudat titkát megfejtette (PINKER 1997; DENNETT 1991), hanem úgy magyarázza azt, mint például Dennett, hogy tagadja annak létét. A lélek a természetes szelekció és alkalmazkodás terméke. Az alapgondolat az, hogy az emberi viselkedést az ember biológiai természete határozza meg, ami úgy fél millió éve alakult ki a pleisztocén korban, és azóta nem sokat változott. A kialakulását a biológiai szelekció végezte a szavannánokon. (Buss 1995) A *core morality* (kooperáció, reciprocitás, altruizmus) a természeti alkalmazkodás, a túlélésért vívott evolúciós harc eredménye. De nem az egyén, hanem a gének fennmaradását szolgálta ez a morál állítólag, így ez esetben ez a morál még értelmetlen marad az egyén számára. Akkor honnan van az egyének számára értelmes morál és a vele járó gondok?

Az evolúciós pszichológia szerint a tudat a problémamegoldás természetes szelekciója során kialakított software, ami segítette a túlélést, szaporodást. Érvelése meglehetősen egyszerű: a győztesnek igaza van, azért lett győztes, ahogyan Thraszümakhosz tanította. Az evolucionizmus panglosszi hangulatú érvelés szerint, ami van, az úgy jó,

2 “That Man is the product of causes which had not prevision of the end they were achieving; are but the outcome of accidental collocation of atoms; that no fire, no heroism, no intensity of thought and feeling, can preserve an individual life beyond the grave; that all the labours of the age, all the devotion, all the inspiration, all the noonday brightness of human genius, are destined to extinction in the vast death of the solar system, and that the whole temple of Man’s achievement must inevitably be buried beneath the debris of a universe in ruins - all these things, if not quite beyond dispute, are yet so nearly certain, that no philosophy which rejects them can hope to stand.” (kiemelés tőlem – MAK) (RUSSELL: 40)

ahogy van, különben nem lehetne. Alkalmazkodás hangsúlyozása azt jelenti, hogy az ember a tapasztalatból tanul, onnan ered a morál. Ezek szerint, éppen amilyen morál, szokás, cselekvés kéznél van, az a legadaptívabb (legértékesebb a túlélés szempontjából). Így értelmetlen és tudománytalan bírálni a létezőt a gondolkodási szabadság nevében. Ami van, az azért van, mert győzött. És azért győzött, mert a legadaptívabb volt. Eszerint csak adaptív (sikeres és helyeselt) cselekvés van, de nincs helyes. De a szelekció igazolja-e a morál helyességét? A szociáldarwinizmus helyes, jó morált eredményez? Például a rasszizmus lehet adaptív. Ha minden viselkedés és gondolat adaptációs problémák megoldásából fakadt, a machiavellizmus is (SMITH) és az azt elutasító morál is evolúciós termék, adaptív, akkor mi nem az, ami létezik? Mit magyaráz meg az evolúció, ha mindent, akár ellentétes cselekvéseket is ugyanazzal képes magyarázni?

Érvelése egyfajta fordított mérnökség: visszafelé gondolkodik, és arra keresi a választ, hogy ez vagy az a megmagyarázandó jelenség milyen probléma megoldásából származhat. A post hoc magyarázatok történeteket mesélnek, ezért nem cáfolhatóak: a dinoszaurusz el akarta kapni a bogarakat, ezért csukta össze a melső karjait, és ebből lett a szárnyas madár.

A nagy kérdés ez esetben is eléggé jól ismert: hogyan keletkezhet az anyagból tudat, értelem, a jelentésnélküli világból jelentés. (MCGUINN 1999) Az evolúciós pszichológia meg tudja-e magyarázni a szabad akaratot, öntudatot, jelentést, morált?

Ha a morál az alkalmazkodás, a biológiai evolúció terméke, azaz a biológiával magarázható az erkölcs, akkor is fennmarad a kérdés, hogy az egyes cselekedet, az erkölcsi dilemmák, a lelkiismeret és a cselekvésben nem releváns, semmiféle megoldást nem jelentő, inkább problémákra mutató tudáselemeket ez magyarázza-e? (BEHE 1996) Mik az egyes tudati jelenségeknek, elemeknek az evolúciós hasznai, amik a létrejöttüket magyaráznák? Bizonyos mentális műveletek, állapotok, pl. a kétkedés, a dilemma, miért segítik a fennmaradást és a szaporodást? A tudomány nem tudja megmagyarázni sem a szabad akaratot, sem a dilemmákat, sem a lelkiismeretfurdalást, ha csak ezeket nem tekinti *ad hoc* módon evolúciós melléktermékeknek vagy illúzióknak. Azonban az illúzió hogyan segítené az alkalmazkodást, fennmaradást? Miért kellene az evolúciónak az ész cseléhez folyamodnia?

A tudat ugyanis nem csak gyakorlati-cselekvési tudásokból áll. A lelkiismeret fogalma által leírt erkölcspszichológiai tapasztalat arra utal, mint a szellem vagy az irónia, hogy az ember nem érthető meg csupán a táplálás, menekülés, harc és a reprodukció problémáival. Amennyiben az emberi viselkedést egyenlővé teszik az állattal, nincs szabad akarat, sem lelkiismeret, csak válasz az ingerekre, és akkor megszűnik a bűnös ember.

A naturalizmus valamelyik fajtájának elfogadása ma belépő az értelmiségi létbe,³ azonban nincs pontos jelentése. Inkább módszertani, mint metafizikai – hiszen metafizikai kérdést nem illik vagy értelmetlen feltenni a modern világban. A naturalizmus tudományos módszernek igényel tekintélyt. Elvileg ez összeférhetne egy nem-materialista ontológiával, hiszen Newton és a newtoni fizika nem emelt kifogást a fizikai hatások nem-fizikai okaival szemben, azaz a nem természeti mentális erők létevel szemben. (PAPINEAU 1993) De az anyagmegmaradás elvének elfogadása a XIX. században azt implikálta, hogy ha mégis vannak nem fizikai létezők, melyek még hatást is gyakorolnak a fizikai világra, akkor azokat szigorúan determinisztikus fizikai törvények kell, hogy kormányozzák. Minden mentális ok – ha létezik olyan - a fizikai világ terméke kell legyen, ha fizikai hatásokat produkál. Bárminek, ami fizikai hatásai vannak, magának is eredete szerint fizikainak kell lennie. A testi alakot öltő lények még a tudat szintjén sem léphetnek kölcsönhatásba nem-természeti dolgokkal vagy tulajdonságokkal. Ha a mentális erők az anyagtól függetlenül keletkezhetnének, akkor semmi sem biztosítja, hogy sosem fognak energia növekedéshez vezetni. A lélek, szellem nem anyagi valósága elfogadása azt jelentené, hogy nem fizikai létezők létrehozhatnak fizikai változásokat a fizikai valóságban, szemben az anyag- és energiamegmaradás törvényével. Ha ezt elfogadná valaki, akkor a világ isteni teremtése sem volna lehetetlen.

A „tudományos materializmus” a „természettudományok egészének abszolút ontológiai és episztemológiai elsőbbségét” állítja. (DE CARO 2010: 366) Azt maguk a naturalisták is vitatják, hogy vajon minden tudomány visszavezethető-e a fizikára vagy sem, azonban az világos, hogy a mentális élet minden eleme, beleértve az okoskodást, a tudatot elvileg természettudományos kategóriákkal magyarázandó. A létezők és tulajdonságaik fizikaiak kell legyenek, ennyiben anyagiak: nem-természetfelettiek és nem nem-fizikaiak.

Így minden normatív gondolkodás kénytelen a kategóriáit naturalista kategóriákra lefordítani, vagy figyelmen kívül fogják hagyni mint alapvetően téveset. Például a benthamita utilitarizmus szerint az élvezet a végső kategória, mivel minden ember erre törekszik, és a jó bármilyen más értelmezése felkelti a nem-naturalista gondolkodás veszélyes vagy tudománytalan szellemét. A jóság az élvezettel áll összefüggésben, ami az „élvezet kívánatos” gondolatát módszeresen összezsúfolja így az „élvezetre törekszenek” állítással. Az külön probléma, hogy az élvezet (utilitas) vagy az érdek, miért „természetesebb” vagy „valóságosabb”, mint a lélekre, szellemre és lelkiismeretre hivatkozó cselekvésmagyarázatok?

Három tulajdonságát szokták kiemelni e magyarázatnak: redukcionista, adaptacionista és determinista. A redukcionista magyarázat Descartes óta a tudományos magyarázat: mindent a lehető legegyszerűbb elemekre kell bontani. Így minden

3 „intellectual bandwagon” (BONJOUR 2010: 7)

érzelem, vallási tapasztalás, erkölcsi tudás, dilemma és döntés visszavezethető a molekulák szintjére. A makro-szintű jelenség a mikro-szintűekből okságilag magyarázhatóak. (CHURCHLAND 2002) Ebből következően a testi halált túlélő lélek nem lehetséges, sem a feltámadás, sem a halhatatlan lélek.

Ha a tudományos naturalizmus igaz, akkor nem létezik tudat. De az embernek mégis van tudata. (FESER 2008) Az azonosság elméletek a tudatot az agy felépítésével kapcsolják össze. Eszerint a tudatállapotok megfelelnek az agy különféle állapotainak, ezzel magyarázzák az intencionalitást is. Az azonosság elméletek azt állítják, hogy minden mentális állapot típus megfelel egy bizonyos agyi állapot típusnak. De valószínű-e, hogy „a gyökertőn gondolkodás megfelel-e bizonyos fizikai jelenségeknek”? (PAPINEAU 2009) Az agy bizonyos típusú fizikai állapota sokféle tudatállapottal állhat kapcsolatban. A redukcionista vallják az azonosság elméletet: adott típusú tudatállapot azonos adott típusú agyi állapottal. A probléma az, hogy végtelen számú tudatállapot, szándék és nézet van. (ALBRIGHT – ASHBROOK 2001; BROWN, MURPHY – MALONY 1998; JEEVES 1994 és 1997; NEWBERG 2001; RAMACHANDRAN – BLAKESLEE 1999; WARD 1998) Összekapcsolható-e egy bizonyos intenció – vegyek-e majonézt és melyiket? – bizonyos agyi fizikai állapotokkal? A dilemmák, perplexusok, reflexió témája, erőssége, zavaró vagy bántó hatásai, az ihlet, intuíció vagy döntés visszavezethetőek-e egyes biofizikai állapotokra? A kíváncsiság és a szép szeretete miként ered az evolúcióból (szociobiológiából) vagy a pragmatizmusból? A naturalizmus változatai számára gond a paradoxonok, dilemmák, rejtélyek, a fizikai folyamatok ugyanis nem tartalmaznak döntést, ítéletalkotást, sem reflexiót. (ROSS 1992)

A normatív gondolkodás és a tudatosság magyarázata mellett a naturalizmus általánosabb gondja, hogy tudományosan kívánja megalapozni azt, hogy minden fontos kérdést tudományosan kell kezelni. De van-e jó indokunk, hogy azt gondoljuk, ha a természettudomány módszerei alkalmazásával akarjuk eldönteni vajon a materializmus igaz-e, világosan arra a következtetésre jutnánk, hogy az igaz? Nem kell tudósnak lenni, hogy szcientista legyen valaki. A szcientizmus a tudásszerzés sokfélesége helyett azok hierarchiáját tanítja. Nem azt mondja, hogy „a filozófia a természettudomány folytatója” (DE CARO 2010: 368), hanem azt, hogy az utóbbi felette áll a módszertana miatt. A szcientizmus a tudomány túlértékelése, mely szerint a tudomány a valóság egyetlen érvényes leírása, ami vak oksági, céltalan és jelentés nélküli folyamatokat tartalmaz. Az így keletkező értelem, jelentés és rend gondolata azonban szemben áll a termodinamika második tételével, mely szerint a magára hagyott rendszerben csak nőhet az entrópia.

A naturalizmus elhallgattatja az eltérő hangokat, bár azt ígéri felszabadítja az embert a morál kényszerei és tévedései, vitái alól. A tudat, lélek és szabad akarat felszámolásával az önuralom és önfegyelem is értelmetlenné váltak.

A modernnek számára a lélek és a tudat probléma, a vallásos gondolkodás számára ezek igazolások. (BROWN 2001; WARD 1996; PLANTINGA 1974 és 1993; GRAITH-GRAITH 2007) A Nobel-díjas Crick szerint „az öröm, az bánat, az emlékezet és az ambíció, az identitás és a szabad akarat valójában semmi más, mint idegcellák és hozzájuk kapcsolódó molekulák hatalmas tömegének viselkedése”. (CRICK 1995: 3) Mit véd akkor az ENSZ 1948-ban elfogadott *Emberi jogok egyetemes nyilatkozata* 1. cikkelye?⁴ Van-e lélek, van-e mit megsérteni egy modern zsarnoknak? A lélek és szabad akarat elleni támadás egyik tere a biológia, amely szerint a cselekvés öröklött (WILSON 1976) nincsen erkölcsi döntés, csak az agyba ültetett hajlamok. (WILSON 1997) Ha tudat és gondolkodás teljese egészében az agy fiziológiai terméke, kémiai szerekkel módosítható is, akkor van-e lélek, a tudat, az akarat? Honnan ered az erkölcsi döntés? Van-e olyan egyáltalán? Ha igaz is a lelkiismeret vagy tudat valamely naturalista magyarázata, ez megmenti-e az egyént a „mit tegyek?”, „miért nem teszem, azt amit tennem kellene?”, és hasonlók gondjaitól. És mi adja az egyén személyiségét?

Ha a külső környezet vagy a neuronok, esetleg azok hálózata a gondolataink, tetteink, döntéseink magyarázata, akkor az ember hogyan lehet felelős tetteiért? (MORELAND és RAE 2000) Egy determinisztikus magyarázatban van-e értelme a szabadságnak? A meghatározottság és felelőtlenség képzetének nagy terjesztői lettek a modern tudományok.

A görög, latin és a kereszténységben továbbadott emberkép megkívánta, hogy a lélek vagy szellem uralja a testet. Az európai én kitartó sajátossága volt az önvizsgálat eszménye és valósága, az én azt előfeltételező megkettőződése: az ember egyszerre cselekszik és figyel meg önmagát eközben. Néha sajnálja, máskor vigasztalja, uralja vagy elnyomja, esetleg szégyelli vagy bünteti magát. A különféle eretnek mozgalmak reméltek ettől megszabadulni, de tömegesen a modern korban lett uralkodó az elszakadás az európai éntől.

A lélek és szabad akarat kiismerhetetlen és ellenőrizhetetlen, ugyanakkor felelős volta miatt szállka a modernnek számára: mindazt és csak azt tekintik tudományosnak, amely e kiismerhetetlen és befolyásolhatatlan elemet, a lelke megszüntetni ígéri. Mindez a modern demokratikus erkölcsi és politikai kultúrához erősen vonzódik, hiszen felszámolja az egyén felelősségét, és ugyanakkor csak az immanens világot tartja egyedüli valóságnak, és mindent, ami a transzcendenciára utalna, igyekszik valamiképpen szétmagyarázni. Hiszen a transzcendencia nem ellenőrizhető az immanens emberi tudás által, így kiszámíthatatlan és potenciális konfliktusforrás.

A modernben uralkodó naturalistát megelőző európai emberkép az egyént nem tekintette teljesnek, hanem inkomplettnek, ami valamilyen kiegészítésre szorul, legyen az Isten, kormányzat vagy más intézmény, a nevelő filozófus vagy a polisz. Az ember

⁴ „Minden emberi lény szabadnak, egyenlő méltósággal és jogokkal születik. Értelmelemmel és lelkiismerettel bírván, testvéri szellemenben kell egymás iránt viseltetnünk.”

valamilyen kiegészítésre szorul, s a másra nem szoruló ember „állat vagy isten”. (ARISZTOTELÉSZ, *Politika*, 1253a) Arisztotelész ma nem gyakran idézett meglátása szerint a „vezetés és engedelmeskedés” szükségszerű és hasznos, és „mindjárt a születése pillanatában különvlik az alárendelt elem a vezetőtől”. A hierarchia, a nem-egalitárius emberi viszonyok szükségességét és hasznosságát Arisztotelész közvetlenül összekapcsolta azzal, hogy a lélek a test vezetője természet szerint: a „lélek úgy uralkodik a testen, mint az úr a szolgán”. (ARISZTOTELÉSZ, *Politika* 1254a-b) Ahogyan az emberek közti hierarchia természetes és kapcsolódik ahhoz, ahogy a testet a lélek uralja természet szerint, az Arisztotelész ellen lázadó moderneik mindkét állítását tagadják: az emberek egyenlők és a test uralja a lelket, ha ez utóbbi létezik egyáltalán.

A modern politika rezsimiek és vele választó vonzódásban lévő *tudománynak* nevezett gondolkodásmódok párhuzamosan mentik fel a polgárokat a lelkiismeret gondjaitól.

Irodalom

- ALBRIGHT, C, és J ASHBROOK (2001): *Where God Lives in the Human Brain*, Sourcebooks
- ARISZTOTELÉSZ (1984): *Politika*, Budapest
- BARKOW, L. COSMIDES, & J. TOOBY (1992): szerk. *The adapted mind*, New York: Oxford University Press
- BEHE, M. (1996): Darwin's Black Box, *The Biochemical Challenge to Evolution*, New York, Simin and Schuster
- BONJOUR (2010): "Against Materialism," in *The Waning of Materialism*, ed. Robert C. Coons és George Bealer, New York, Oxford Univ. Press
- BROWN (2001): A. *The Darwin Wars: The Scientific Battle for the Soul of Man*, Simon & Schuster
- BROWN, W S, N MURPHY, és H N MALONY (1998): *Whatever Happened to the Soul? Scientific and Theological Portraits of Human Nature*, Augsburg Fortress Press
- BUSS, D.M. (1995): *Evolutionary Psychology*, Needham Heights, Allyn and Bacon
- COYNE, J.A. (2000): "Of Vice and Men: The fairy tales of evolutionary psychology" *The New Republic*, April 3.
- CRICK, F. (1995): *The Astonishing Hypothesis: the Scientific Search for the Soul*, Simon & Schuster
- DARWIN, CH. (2001): *A fajok eredete*, Typotex
- DARWIN, CH. (2007): *Descent of Man*, Forgotten Books

- DAWKINS, R. (2011): *A vak órásmester - Gondolatok a darwini evolúcióelméletről*, Budapest
- DAWKINS, R. (1986): *Az önző gén*, Budapest
- DE CARO, M. (2010): "Varieties of Naturalism" in *The Waning of Materialism*, in: szerk. Robert C. Coons és George Bealer, New York, Oxford Univ. Press
- DENNETT, D.C. (1991): *Consciousness Explained*, Boston, Back Bay Books
- DENNETT, D.C. (1998): *Darwin veszélyes ideája*, Budapest
- DEWEY, J. (1977): *The Middle Works, 1899-1924*. Southern Illinois University Press, vol. 4.
- FESER, E. (2008): *The Last Superstition*, St. Augustine's Press
- GOULD, S.J. (1997): "Evolution: The Pleasures of Pluralism" *The New York Review of Books*. June 26.
- GOULD, S.J. (1999): *Rocks of Ages*, New York, Ballantine
- GOULD, S.J. (2002): *The Structure of Evolutionary Theory*
- MCGRATH, A.E. és J. C. MCGRATH (2007): *The Dawkins Delusion? Atheist Fundamentalism and the Denial of the Divine*, IVP Books
- HELVÉTIUS (2004): *De l'esprit*, Kessinger Publishing
- HOLBACH (2007): *The System of Nature*, vol. I. NuVision
- JEEVES, M. A. (1997): Human Nature at the Millennium: Reflections on the Integration of Psychology and Christianity, *Grand Rapids: Baker*
- JEEVES M. A (1994): *Mind Fields - Reflections on the Science of Mind and Brain*, Lancel/ Apollos
- LEWONTIN, R.C. (1995): *Biology as an Ideology*, Ontario
- MCGUINN, C. (1999): *The Mysterious Flame*, New York, Basic Books
- MORELAND, J.P. - SCOTT B. RAE (2000): *Body and Soul: Human Nature and Crisis in Ethics*, InterVarsity Press
- NEWBERG, A. (2001): *Why God Won't Go Away: Brain Science and the Biology of Belief*, New York: Ballantine Books
- PAPINEAU, D. (1993): *Philosophical Naturalism*, Oxford, Blackwell
- PAPINEAU, D. (2009): "Naturalism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2009 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/spr2009/entries/naturalism/>>
- PINKER, S. (1997): *How the Mind Works*, New York, Norton
- PLANTINGA, A. (1974): *God, Freedom, and Evil*, Eerdmans Publishing
- PLANTINGA, A. (1993): *Warrant and proper function*, New York, Oxford University press
- RAMACHANDRAN, V.S. és S. BLAKESLEE (1999): *Phantoms of the Brain: Probing the Mysteries of the Human Mind*, Quill/Morrow Junior Books

- RAWLS, J. (1971): *A Theory of Justice*
- ROSE, H. és S. ROSE (2000): szerk. *Alas, Poor Darwin: Arguments against evolutionary psychology*, New York, Harmony Books
- ROSS, J. (1992): "Immaterial Aspects of Thought" *The Journal of Philosophy*, 1992 March Vol. 89, No. 3, pp. 136-150
- RUSSELL, B. *Mysticism and Logic*, Feedbooks
- SKINNER, B.F. (1972): *Beyond Freedom and Dignity*, New York: Bantam Vintage
- SKINNER, B.F. (2005): *Walden Two*. Hackett
- SMITH, J.M. (1982): *Evolution and the Theory of Games*, Cambridge University Press
- SMITT, D.L. *Why We Lie: The Evolutionary Roots of Deception and the Unconscious Mind*,
- SYMONS, D. (1976): "On the use and misuse of Darwinism in the study of human behaviour" In: J. Q Wilson, *Sociobiology: The New Synthesis*, The Belknap Press of Harvard University
- TRIVERS, R.L. (1981): *Social Evolution*, Mehlo Park
- WARD, K. (1998): *In Defence of the Soul*, Oxford, Oneworld
- WARD, K. (1996): *God Chance and Necessity*, Oxford
- WELLS, J. (2000): *Icons of Evolution: Science or Myth? Why much of what we teach about evolution is wrong*, Washington, Regnery
- WILLIAMS, G.C. (1966): *Adaptation and Natural Selection*, Princeton, Princeton University Press
- WILSON, J.Q. (1997): *The Moral Sense*, Simon and Schuster
- WRIGHT, R. (1994): *The moral animal: Why we are the way we are: The new science of evolutionary psychology*. New York: Pantheon